

УДК 338.43:504
JEL M21

Шуляк Б.В.³¹

Житомирський національний агроекологічний університет (Житомир, Україна)

РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА НА ЕКОЛОГІЧНІЙ ОСНОВІ: ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЧИННИКІВ І ВИЗНАЧЕННЯ СТРАТЕГІЧНИХ ІМПЕРАТИВІВ

У статті обґрунтовано теоретико-методичні та прикладні аспекти розвитку сільського підприємництва на екологічній основі. Розроблено сценарні прогнози розвитку підприємництва, ідентифіковано ключові екодеструктивні та екологістабілізуючі чинники, а також міру їх впливу, визначено стратегічні імперативи. Обґрунтовано, що розвиток екологічно орієнтованого підприємництва на сільських територіях слід здійснювати на засадах системності. Це дозволить збільшити частку екологічної діяльності сільськогосподарських підприємств у загальному її обсязі, підвищивши рівень екологічної безпеки окремого підприємства, регіону та країни в цілому.

Ключові слова: підприємництво, екологізація, сільські території, системний підхід, сценарний прогноз.

РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА НА ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ОСНОВЕ: ИДЕНТИФИКАЦИЯ ФАКТОРОВ И ОПРЕДЕЛЕНИЕ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ИМПЕРАТИВОВ

В статье обоснованы теоретико-методические и прикладные аспекты развития сельского предпринимательства на экологической основе. Разработаны сценарные прогнозы развития предпринимательства, идентифицированы ключевые екодеструктивные и экологостабилизирующие факторы, а также, меру их влияния, определены стратегические императивы. Обосновано, что развитие экологически ориентированного предпринимательства на сельских территориях следует осуществлять на принципах системности. Это позволит увеличить часть экологической деятельности сельскохозяйственных предприятий в общем ее объеме, повысив уровень экологической безопасности отдельного предприятия, региона и страны в целом.

Ключевые слова: предпринимательство, экологизация, сельские территории, системный подход, сценарный прогноз.

DEVELOPMENT OF RURAL ENTREPRENEURSHIP ON ECOLOGICAL BASIS: AUTHENTICATION OF FACTORS AND DETERMINATION OF STRATEGIC IMPERATIVES

In the article the theoretical and methodological and applied aspects of development of rural entrepreneurship are grounded on ecological basis. The scenario prognoses of enterprise development are worked out, the key ecodestructive and environmental stabilizing factors are identified and also measure of their influence, strategic imperatives are certain. Reasonably, that development of the ecologically oriented enterprise on rural territories follows to carry out on principles of the system. It will allow to increase part of ecological activity of agricultural enterprises in it's total volume, promoting ecological strength security of separate enterprise, region and country on the whole.

³¹ *Шуляк Богдан Вікторович, аспірант, Житомирський національний агроекологічний університет (Житомир, Україна)*

Keywords: entrepreneurship, greening, rural territories, system approach, scenario prognosis.

Актуальність проблеми. Екологічно орієнтоване підприємництво на сільських територіях гармонійно «вписується» в концептуальну модель стійкого розвитку національної економічної системи, забезпечуючи тим самим підвищення її конкурентоспроможності, зокрема міжнародної, нівелювання дисбалансу нерівномірного розподілу і використання наявного ресурсного потенціалу, а також, що найважливіше, формування й залучення людського капіталу та всебічне задоволення потреб населення. Саме тому вкрай важливими є ідентифікація чинників і визначення стратегічних імперативів розвитку сільського підприємництва на екологічній основі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади розвитку сільського підприємництва досліджували такі відомі вітчизняні економісти-аграрники, як Л. Забуранна, В. Збарський, М. Костриця, М. Маніліч, М. Малік, В. Ткачук, О. Шпикуляк та інші. Вивченням проблем екологізації підприємництва присвячено праці О. Балацького, Р. Безуса, О. Боровик, А. Бохана, О. Васюти, О. Веклич, Н. Зіновчук, В. Іванюти, Г. Купалової, М. Матвєєвої, Г. Мішеніної, В. Навроцького, А. Ращенко, О. Скидана, М. Хвесика [6]. Водночас, актуальність дослідження питання розвитку екологічно орієнтованого підприємництва як важливого складника розвитку сільських територій і стратегічно важливого напрямку аграрного бізнесу в Україні об'єктивно вказує на необхідність ґрунтовного вивчення окремих його аспектів, зокрема й щодо обґрунтування перспектив цього процесу.

Постановка завдання. Ідентифікувати екодеструктивні чинники сільського підприємництва та визначити стратегічні імперативи його розвитку.

Результати дослідження. Сучасна парадигма підприємництва формується так, що чітко побудована стратегія переходу на екологічно орієнтоване виробництво, екологічна і соціальна відповідальність ведення бізнесу стають не лише показником іміджу і престижу, а й основним джерелом формування потенційного прибутку та індикатором конкурентного статусу суб'єкта підприємництва. Для сільськогосподарських підприємств це питання є о найактуальнішим з огляду на те, що вони є найменш фінансово спроможними виконувати природоохоронні заходи, дотримуватися встановлених законодавством норм використання природних ресурсів, упроваджувати інноваційні технології виробництва, мають найнижчі, порівняно з іншими сферами, ступені захисту, переробки, очистки стічних вод і шкідливих викидів у повітря тощо.

В основі системи показників розвитку екологічно орієнтованого підприємництва лежать фінансово-економічні, екологічні та технологічні показники в розрізі напрямів екологізації сільського господарства. Враховуючи глобальні цілі сталого розвитку, а також цілі, визначені стратегією сталого розвитку «Україна–2020» [1; 2], такі показники розподілено на екодеструктивні та екологістабілізуючі. До екодеструктивних віднесено: рівень розораності (питома вага ріллі у площі сільськогосподарських угідь); обсяг внесення мінеральних добрив і хімічних засобів захисту рослин; обсяг відходів, утворених у процесі діяльності сільськогосподарських підприємств. Натомість, екологістабілізуючими факторами є: зростання обсягів виробництва відновлювальної енергії; відносні показники внесення органічних добрив. Окрім зазначеного, слід також урахувати, що перехід на екологічно орієнтоване сільське господарство вимагає наявності достатньої ресурсної бази, зокрема трудових (кількість найманих працівників у сільськогосподарських підприємствах), основних засобів виробництва (наявність тракторів та енергетичних потужностей).

Результативними показники, які визначатимуть особливості переходу сільського господарства на принципи екологічно орієнтованого підприємництва, визначено рівень

рентабельності сільськогосподарської діяльності (як основний фактор і джерело фінансового забезпечення процесів екологізації на сільських територіях).

Таблиця 1

Аналіз динаміки показників розвитку екологічно орієнтованого підприємництва на сільських територіях, 2005-2016 рр.

Показник	Функція темпів зростання $\frac{dy}{dt}$	Економічна інтерпретація динаміки
<i>Дестабілізуючі фактори</i>		
Рівень розораності	$y = 0,46 - 0,051t + 0,001t^2$	Поступове вповільнення темпів зростання показника, яке з 2016 р. зумовлює виникнення тенденції до його зниження
Внесення мінеральних добрив на 1 га	$y = 10,36 - 2,37t + 0,18t^2$	До 2009 р. темп зростання показника стрімко спадав, в 2009–2013 рр. – залишалися майже сталими (2,7–3,1 кг д.р. за рік), а починаючи з 2013 р., виникла тенденція до стрімкого нарощення темпів внесення добрив. 2016 р. швидкість збільшення показника знову досягає рівня 2005 р., коли він був найвищим за 2005–2016 рр.
Частка площ, оброблених мінеральними добривами	$y = 10,71 - 2,5t + 0,16t^2$	До 2009 р. темп зростання стрімко спадав, 2009–2013 рр. – залишалися майже сталими (2,7–3,1 кг д.р. за рік), а починаючи з 2013 р., виникла тенденція до стрімкого нарощення. Однак, 2016 р. швидкість збільшення показника вдвічі нижча за рівень 2005 р.
Посівна площа, оброблена пестицидами*	$y = -3036 + 4848,8t - 1555,44t^2 + 108,59t^3$	Від 2011 до 2014 року відбулося стрімке зниження темпів зміни показника, що призвело до його спадаючої динаміки з 2012 р. Проте, починаючи з 2015 р., тенденція до нарощення площі відновлюється
Утворено відходів у с.-г. підприємствах**	$y = 15808 - 6667,2t + 631,5t^2$	Поступове зростання показника із прискоренням
<i>Стабілізуючі фактори</i>		
Внесення органічних добрив на 1 га	$y = -37,62 + 9,79t - 0,59t^2$	До 2012 р. відбувається стрімке, але поступово затухаюче, нарощення темпів до скорочення показника. Починаючи з 2012 р., тенденція змінюється на протилежну. 2010–2014 рр. має місце тенденція до збільшення показника
Частка площ, оброблених органічними добривами	$y = 0,37 - 0,22t - 0,02t^2$	До 2009 р. відбувається зниження темпів скорочення показника, а з 2009 р. швидкість його зміни поступово збільшується, що дає змогу 2013 р. змінити тенденцію до скорочення оброблених площ на протилежну
Наявність устаткування для виробництва відновлювальної енергії*	$y = -31,77 + 36,42t - 11,10t^2 + 1,002t^3$	Незначне (наближене до сталості) зростання показника з уповільнювальними темпами до 2013 р. Починаючи з 2014 р. починається стрімке нарощення темпів зростання

Примітка: t – порядковий номер року; * – 20010–2016 рр., ** – 2009–2016 рр.
Джерело: власні дослідження на основі [3, 4].

У таблиці 1 представлено результати аналізу динаміки зазначених екологостабілізуючих та дестабілізуючих чинників у сільськогосподарських підприємствах України.

До позитивних тенденцій віднесено поступове уповільнення розореності сільськогосподарських угідь, що свідчить про усвідомлення проблеми погіршення їх якісних характеристик і зрушень у напрямі її розв'язання. Крім того, позитивна динаміка характерна для обсягу внесення органічних добрив і частки оброблених ними площ, а також наявного в сільськогосподарських підприємствах устаткування для виробництва відновлювальної енергії. Водночас, згідно з результатами дослідження, вкрай несприятливим та екологічно небезпечним є збільшення посівної площі, обробленої мінеральними добривами і пестицидами, стрімке збільшення обсягів утворених у процесі сільськогосподарського виробництва відходів. Саме в бік призупинення зазначених негативних і ще більшої активізації сприятливих тенденцій слід спрямовувати розвиток екологічно орієнтованого підприємництва у сфері виготовлення сільськогосподарської продукції.

Для побудови інтервального прогнозу різними сценаріями розвитку розроблено регресійні моделі для можливих варіантів, а саме для песимістичного, найбільш імовірного та найоптимістичнішого сценаріїв. Для цього використано інструментарій надбудови *MS Excel* «Аналіз даних» (табл. 2).

Таблиця 2

Регресійні моделі для побудови варіантних сценаріїв зміни виділених чинників розвитку екологічно орієнтованого підприємництва на сільських територіях

Чинник	Рівняння тренду	
	песимістичний прогноз	оптимістичний прогноз
Рівень розораності, %	$y = 83,24t^{0,002}$	$y = 83,78t^{0,003}$
Внесення мінеральних добрив на 1 га, кг п. р.	$y = 30,77t^{0,05}$	$y = 41,38t^{0,09}$
Частка площ, оброблених мінеральними добривами, %	$y = 41,73 - 8,03 \ln(t)$	$y = 52,73 - 14,11 \ln(t)$
Внесення органічних добрив на 1 га, т	$y = 261,44 - 32,31 \ln(t)$	$y = 293,99 - 14,38 \ln(t)$
Чисельність найманих працівників у розрахунку на 100 га с.-г. угідь, осіб	$y = 5,59 - 0,67 \ln(t)$	$y = 2,30 - 0,44 \ln(t)$
Кількість тракторів на 1000 га ріллі, шт	$y = 83,22 - 9,40 \ln(t)$	$y = 92,28 - 4,41 \ln(t)$
Рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва, %	$y = -2,23 + 1,61t$	$y = 7,09 + 2,88t$

Джерело: власні дослідження.

Результати сценарного прогнозування свідчать про суттєве відхилення між песимістичним та оптимістичним прогнозами чисельності персоналу уврозрахунку на 1 га та рівня рентабельності сільськогосподарського виробництва (у середньому на 130%) (табл. 2). Також порівняно високими є відхилення крайніх прогнозів обсягу внесення мінеральних добрив у розрахунку на 1 га посівної площі. Слід також відмітити суттєве потенційне збільшення останнього показника в наступні 3 роки.

Таблиця 3

**Сценарні прогнози чинників розвитку екологічно орієнтованого
сільськогосподарського підприємництва**

Рік	Прогнозне значення			Відхилення оптимістичного від песимістичного, %
	песимістичний	найбільш ймовірний	оптимістичний	
<i>Рівень розораності, %</i>				
2018	86,85	86,04	85,23	-1,86
2019	87,07	86,22	85,38	-1,95
2020	87,30	86,40	85,52	-2,03
Відхилення 2020 р. від 2018 р.	0,34	0,43	0,52	–
<i>Внесення мінеральних добрив на 1 га, кг д. р.</i>				
2018	146,58	95,34	62,01	-57,70
2019	160,44	102,27	65,19	-59,37
2020	175,61	109,71	68,54	-60,97
Відхилення 2020 р. від 2018 р.	10,53	15,08	19,81	–
<i>Частка площ, оброблених мінеральними добривами, %</i>				
2018	89,98	76,48	62,99	-30,00
2019	90,95	77,25	63,54	-30,13
2020	91,86	77,96	64,06	-30,26
Відхилення 2020 р. від 2018 р.	1,71	1,94	2,09	–
<i>Внесення органічних добрив на 1 га, т</i>				
2018	176,18	216,11	256,04	45,33
2019	173,95	214,50	255,04	46,62
2020	171,87	212,99	254,11	47,86
Відхилення 2020 р. від 2018 р.	-2,45	-1,44	-0,75	–
<i>Чисельність найманих працівників у розрахунку на 100 га с.-г. угідь, осіб</i>				
2018	0,83	1,33	1,83	120,13
2019	0,79	1,29	1,80	129,12
2020	0,74	1,26	1,77	138,55
Відхилення 2020 р. від 2018 р.	-10,70	-5,56	-3,22	–
<i>Кількість тракторів на 1000 га ріллі, шт</i>				
2018	58,42	69,53	80,64	38,04
2019	57,77	69,05	80,34	39,07
2020	57,16	68,61	80,05	40,04
Відхилення 2020 р. від 2018 р.	-2,15	-1,33	-0,73	–
<i>Рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва, %</i>				
2018	20,35	33,88	47,42	132,96
2019	21,97	36,13	50,30	128,96
2020	23,58	38,38	53,18	125,51
Відхилення 2020 р. від 2018 р.	15,85	13,26	12,15	–

Джерело: власні дослідження.

Відтак, ключовими проблемами, на розв'язання яких має спрямовуватися стратегія розвитку екологічно орієнтованого підприємництва у сфері сільського господарства (як основного напрямку економічної діяльності на сільських територіях, який серед іншого здійснює чи не найбільший вплив на довкілля), є призупинення зростаючої динаміки рівня розораності, що сприятиме поліпшенню ситуації з деградацією сільськогосподарських угідь. Крім того, вкрай важливим також є зниження інтенсивності використання пестицидів та мінеральних добрив на користь нешкідливих для здоров'я людини

альтернатив. Зробити це можна за рахунок підвищення (оптимізації) норм використання органічних добрив. Зазначені напрями цілком узгоджуються з посиленням органічного руху. До проблемних питань також належить зниження забезпеченості підприємств тракторами, насамперед, зважаючи на недостатній рівень технічного забезпечення сільськогосподарського виробництва та дефіцит інвестиційного капіталу в суб'єктів малого й середнього агробізнесу.

Підприємницький сектор є незамінною платформою для імплементації концепції сталого розвитку сільських територій за рахунок обґрунтування можливостей та умов переорієнтації вітчизняного бізнесу на екологічно орієнтований спосіб функціонування. Результати проведеного дослідження дозволяють стверджувати, що розвиток екологічно орієнтованого підприємництва на сільських територіях слід здійснювати на засадах системності. Це пов'язано з тим, що сільське підприємництво – це, по-перше, економічна система з внутрішніми взаємозалежними процесами іманентного розвитку, яка функціонує в мінливому бізнес-середовищі та піддається впливу екзогенних та ендемогенних факторів; по-друге, розвиток підприємництва можливий лише за умови взаємоузгодженості основної галузі – сільського господарства – з іншими галузями економіки (лісове, рибне, мисливське, водне господарства, добувні, переробні й інші галузі промисловості, будівництво, сфера послуг, інфраструктура), які розглядаються як дотичні до нього в межах сільської території, однак відіграють важливу роль у забезпеченні розвитку [5, с. 7]. Відтак, просторова приналежність бізнесу або розміщення виробничих потужностей саме на сільських територіях вказує на необхідність урахування економічних, екологічних і соціальних процесів, які відбуваються саме на цій території.

Методологічною базою системного розвитку екологічно спрямованого бізнесу є розроблена послідовність таких дій: моніторинг стану розвитку підприємництва на сільських територіях; діагностика привабливості екологічно орієнтованого підприємництва; сценарне прогнозування основних чинників та індикаторів розвитку екологічно орієнтованого підприємництва; оцінка економічної доцільності та екологічності підприємництва. Такий підхід детермінує розробку організаційної, економічної та управлінської складників, що є структурними елементами формування локальних ініціатив екологізації підприємницької діяльності. Узагальнений формат авторського бачення системного розвитку екологічно орієнтованої підприємницької діяльності на сільських територіях, що дозволить збільшити частку екологічної діяльності в загальному її обсязі, підвищивши рівень екологічної безпеки окремого підприємства, регіону та країни в цілому, представлено на рис. 1.

Рис. 1. Системний підхід до розвитку екологічно орієнтованого підприємництва на сільських територіях

Джерело: власні дослідження.

Узагальнюючи вищенаведене, можна стверджувати, що ефективність розвитку екологічно орієнтованого підприємництва детермінується системною взаємодією держави та суб'єктів господарювання на основі належного нормативно-правового забезпечення і

регулювання, а також механізмами узгодження еколого-економічних суспільних і приватних інтересів.

Висновки. Гострота екологічних проблем, які, разом із економічними, значною мірою визначають стан сільських територій, диктують необхідність екологізації, а фокусування уваги на сталості функціонування та інтегрування соціальної відповідальності у загальну бізнес-стратегію підприємницьких формувань виступає їх основним імперативом. Забезпечення розвитку екологічно орієнтованого підприємництва на сільських територіях слід здійснювати на основі концептуального підходу, який ґрунтується на формуванні та імплементації механізмів системної взаємодії економічного, організаційного та управлінського складників, інструменти регулювання та активізації яких ідентифікуються за допомогою розробленого методичного підходу, що передбачає моніторинг стану, діагностику інвестиційної привабливості, сценарне прогнозування чинників та індикаторів розвитку екологічно орієнтованого підприємництва, а також оцінку економічної доцільності та екологічності підприємництва.

Література

1. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#n10>. (дата звернення: 22.01.2018).
2. Про схвалення Концепції розвитку сільських територій: *Розпорядження Кабінету Міністрів України* від 23 вересня 2015 р. № 995-р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80>. (дата звернення: 26.01.2018).
3. Сільське господарство України. 2016 рік: статистичний збірник / Державна служба статистики України; відповід. за вип. О.М. Прокопенко. – К.: Державна служба статистики України, 2017. – 246 с.
4. Статистичний щорічник України за 2016 рік / Державна служба статистики України; За ред. І.Є. Вернера, відповід. за вип. О.А. Вишнеvsька. – К.: Державна служба статистики України, 2017. – 610 с.
5. Тарасович Л.В. Парадигмальний концепт сільської економіки / Л.В. Тарасович // Вісник ЖНАЕУ. – 2015. – №1(48), т. 2. – С. 3–10.
6. Ткачук В.І. Диверсифікація аграрного підприємництва: монографія / В.І. Ткачук. – Житомир: ЖНАЕУ, 2011. – 268 с.

References

1. Pro Stratehiiu staloho rozvytku «Ukraina – 2020»: Ukaz Prezydenta Ukrainy. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#n10>. (data zvernennia: 22.01.2018).
2. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku silskykh terytorii: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 veresnia 2015 r. №995-r. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80>. (data zvernennia: 26.01.2018).
3. Silske hospodarstvo Ukrainy. 2016 rik: statystychnyi zbirnyk / Derzhavna sluzhba statyky Ukrainy; vidpovid. za vyp. O.M. Prokopenko. K.: Derzhavna sluzhba statyky Ukrainy, 2017. – 246 s.
4. Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2016 rik / Derzhavna sluzhba statyky Ukrainy; Za red. I.Ie. Vernera, vidpovid. za vyp. O.A. Vyshnevsk. K.: Derzhavna sluzhba statyky Ukrainy, 2017. – 610 s.
5. Tarasovych L.V. Paradyhmalnyi kontsept silskoi ekonomiky. Visnyk ZhNAEU. 2015, №1(48), t. 2. S. 3–10.
6. Tkachuk V.I. Dyversyfikatsiia ahrarnoho pidpriemnytstva: monohrafiia. Zhytomyr: ZhNAEU, 2011. – 268 s.

AUTHOR'S ABSTRACT

JEL M21

Shulyak B.³²*Zhytomyr Nnational Agroecological University (Zhytomyr, Ukraine)***DEVELOPMENT OF RURAL ENTREPRENEURSHIP ON ECOLOGICAL BASIS:
AUTHENTICATION OF FACTORS AND DETERMINATION OF STRATEGIC
IMPERATIVES**

Objective: to identify factors and define the strategic imperatives of development of rural entrepreneurship on ecological basis.

Methods: basic methods of research – abstract and logical analysis of the systems, structural and functional analysis, scenario prognostication.

Results: In the article the theoretical and methodological and applied aspects of development of rural entrepreneurship are grounded on ecological basis. The scenario prognoses of enterprise development are worked out, the key ecodestructive and environmental stabilizing factors are identified and also measure of their influence, strategic imperatives are certain. Reasonably, that development of the ecologically oriented enterprise on rural territories follows to carry out on principles of the system. It will allow to increase part of ecological activity of agricultural enterprises in it's total volume, promoting ecological strength security of separate enterprise, region and country on the whole.

Scientific of novelty: a scientific novelty of the article is authentication of ecodestructive and environmental stabilizing factors of rural entrepreneurship with the further ground of strategic imperatives of his development.

Practical of significance: a practical value is possibility of drawing on the results of research of rural entrepreneurship subjects.

³² *Shulyak Bogdan, Graduate student, Zhytomyr Nnational Agroecological University (Zhytomyr, Ukraine)*